د پشیيي ژبي
د ادبیاتو تاریخ

پوهنمل نورمحمد غمجن(تمیل)

د پشه يي ژبي د ادبياتو تاريخ

پوهنمل نورمحمد غمجن(تمیل)

۱۳۹۹ هـ ش

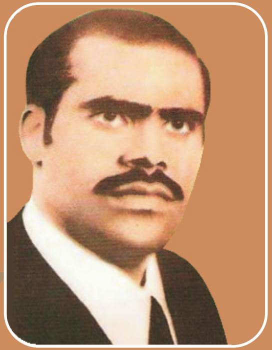

History of Pashayee Language's Literature

Professor Noor Muhammad Ghamjan Tamil

2021

ISBN 978-9936-661-26-4

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت

د علومو اکاډمي

د اطلاعاتو او عامه اړیکو ریاست

د پشه یي ژبې د ادبیاتو تاریخ

پوهنمل نورمحمد غمجن(تمیل)

۱۳۹۹هـ. ش

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم: **د پشه يي ژبې د ادبياتو تاريخ**

ليکوال: پوهنمل نورمحمد غمجن(تميل)

لارښود استاد: پوهاند محمدرحيم الهام

ايډيټور: څېړنپوه دوکتور سيدمحي الدين هاشمي

اهتمام: هاشمي

خپرندوی: د علومو اکاډمي د اطلاعاتو او عامه اړيکو رياست

د چاپ کال: ۱۳۹۹ هـ . ش (۲۰۲۱م)

تيراژ: ۵۰۰ ټوکه

د چاپ ځای: الهام نبي زاده، کابل- افغانستان

:ISBN ٩٧٨-٩٩٣٦-٦٦١-٢٦-٤

د چاپ ټول حقوق د افغانستان له علومو اکاډمي سره خوندي دي

بسم الله الرحمن الرحیم

د خپرندوی یادښت

د ادبیاتو تاریخ هغه پوهنه ده چې د یوې ژبې د علمي ـ ادبي لوړتیا او ځوړتیا(وده،انکشاف او تنزل) د تاریخ د بېلابېلو پېړیو په پوړیو کې څېړي، د ټولنیزو چاپېریالي شرایطو او حالاتو په رڼا کې د ادبي ودې او تنزل د پېښو اصلي عوامل په گوته کوي.

څومره چې د ادب موضوع پراخه ده او په ادبي آثارو کې د بشري پوهنو او انساني معلوماتو ډېرې برخې،چې د شعر او ادبي نثر په بڼه بیان شوي، د ادب په ساحه کې مطالعه کېږي، دغسې د ادب تاریخ موضوع هم ډېره پراخه ده.

«ادبي تاریخ» له عمومي یا «ملي تاریخ» سره هم توپیر لري او له «ادبي تذکرې» سره یې هم .له عمومي تاریخ سره یې توپیر دا دی چې ادبي تاریخ ادبیات له پېښو سره د تړاو په ترڅ کې څېړي او د ادب د ودې او پرمختیا بهیر دتاریخ له نظره تشریح کوي. اصلي تاکید او ټینگار یې د ادبیاتو په تشریح او توضیح دی، نه پر پېښو، په دې معنا چې پېښې پکې ضمني دي. په عمومي تاریخ کې بیا عامې پېښې هم چې تاریخي ارزښت یې لرلی وي ، خوندي کېږي او د هغو علتونه او معلولونه موږ ته راښیي. بله دا چې د عمومي تاریخ پېښې د زمانې په پرده کې دي او موږ باید د هغو په لوستلو پندونه او عبرتونه واخلو؛ خو په ادبي تاریخ کې د تېرې زمانې ادب د ادبي آثارو او افکارو په بڼه ژوندی زموږ مخې ته پروت دی.

دغه شان ادبي تاریخ د خپل نوعیت له مخې له «ادبي تذکرې» سره هم توپیر لري او هغه دا چې دواړه د تألیف ځانگړې ډولونه دي، هېڅکله

باید یو و نه ګڼل شي او هغه هم په دې څرګند توپیر چې ادبي تذکره موږ ته یوازې لیکوالان او شاعران راپېژني او د هغو له آثارو سره مو آشنا کوي، خو ادبي تاریخ بیا د یوې ژبې ادبیات له تاریخي پېښو سره په اړیکه کې څېړي، یا په بله وینا: تحلیل، توضیح او تشریح یې کوي.په دغه توضیح او تشریح کې موږ ته نومیالي لیکوال او شاعران هم راپېژنې او د هغو د آثارو له ادبي هنري ارزښتونو مو هم خبروي. د دې ترڅنګ مو په یوه ځانګړې ادبي دوره کې د دغو آثارو او د هغو پنځوونکو له ادبي پوړ، مقام او دریځ څخه هم خبروي. البته دا بېله خبره ده چې د ادب تاریخ په لیکنه کې ادبي تذکره د یو مأخذ او معلوماتي سرچینې په توګه خپل لوړ ارزښت او اهمیت لري، خو دواړه د لیکنې او مطالعې له پاره جلا اصول او لارې لري.

دا ستاسې په لاس کې اثر د پشه یي ژبې د ادبیاتو تاریخ دی ، چې د کابل پوهنتون ژبو او ادبیاتو د پوهنځي پخواني استاد اروابناد پوهنمل نورمحمد غمجن څلور لسیزې د مخه د پوهندوی علمي پوړ ته د لوړاوي له پاره داسې مهال لیکلی و، چې پشه یي ژبې لیکدود هم نه درلود، ولسي ادبیات یې په ولس کې خواره واره پراته وو، لیکلي ادبیات یې په نشت شمېر وو، د دوی په هاند او هڅو د دې ژبې له پاره ځانګړی لیکدود جوړ شو، په همدغو وختونو کې یې ملي راډیو تلویزیون او چاپي خپرونو ته هم لاره وکړه، د ولسي ادبیاتو او لیکلو ادبیاتو دومره خورې ورې بېلګې یې راټولې کړې چې پر هغو یې د پشه یي ژبې دادبیاتو دا تاریخ ولیکه. استاد غمجن د اثر په منځپانګه کې موضوعات په پنځو څپرکو کې داسې اوډلي دي:

په لومړي څپرکي کې یې د پشه يي ملیت (قوم) او ژبې پېژندګلوي او په دويم کې یې د پشه يانو جغرافيوي موقعيت په هکله ډېر نوي او په زړه پورې معلومات وړاندې کړي دي. دريم څپرکی یې د پشه يانو پر ژوند عمومي تحليلي څېړنې ته ځانګړی کړی، چې په اقتصادي، ټولنيز، سياسي او فرهنګي ـ فکري لحاظ يې د دغه قوم پرحالاتو په تفصيل سره بحث کړی دی. څلورم څپرکی يې ټول د پشه يي ژبې د ادبياتو معرفۍ ته بېل کړی، چې په هغو کې يې لومړی د پشه يي ژبې منثور ادبيات (کيسې، متلونه او معماګانې) او بيا يې منظوم ادبيات ، چې په هغو کې یې لومړی خاص نظمونه او شعري کالبونه (وړنا، واچوه، حماسي داستانونه، ټوکری بدلې ، لمي يا خيميوي بدلې، شاعري بدلې) او بيا له ګاونډيو ژبو (پښتو – دري) سره مشترک نظمونه (غزل، څلوريزه، مثنوي، مربع، مستزاد، ترکيب بند، چاربيته، بګتۍ) د پشه يي شعرونو له غوره بېلګو سره معرفي کړي او د هغو پښتو ژباړې يې هم راوړي دي. په پنځم څپرکي کې يې لومړی د پشه يي ادب پر تاريخي دورو لنډ بحث کړی او بيا د پشه يي ژبې د ځينو پخوانيو او معاصرو شاعرانو لنډې لنډې پېژندګلوۍ راغلي دي. د اثر په پای کې يې د ضميمې په ډول ځينې اصطلاحات او اعلام (داشخاصو او ځای نومونه) له لنډې تشريح سره راوړي او د اخځليکونو (مأخذونو) په عمومي ليکلړ سره دا څېړنه پای ته رسېدلې ده.

دا چې د پشه يي ژبې او ادبياتو په اړه د استاد غمجن دا ليکنه په خپل وخت او ځای سربېره د کميت او کيفيت له مخې د ستاينې وړ او له ستر علمي، ادبي څېړنيز ارزښت څخه برخمنه وه او ده، نو د افغانستان علومو اکاډمي همدې ارزښت او اهميت ته په پاملرنه او کتنه د خپلې

خپرنیزې کړنلارې له مخې، چې پکې د هېواد د ژبو او ادبیاتو هر اړخیزه وده او پرمختیا لومړیتوب لري، خپروي یې او د یو ارزښتناک اثر په توګه یې پښه يي اولس او د ژبو او ادبیاتو د مطالعې عامو مینه والو ته ډالۍ کوي.

په پای کې داروښاد استاد غمجن له زوی ښاغلي ډاکټر هدایت الله تمیل څخه چې دا ارزښتناک اثر یې د چاپ له پاره زموږ په واک کې راکړ او له ښاغلي دوکتور هاشمي څخه چي د متن ایډیټ او سمون یې وکړ، مننه کوو. په هېواد کې د سولې سوکالۍ، هر اړخیز علمي، فرهنګي، ټولنیزې او اقتصادي پرمختیاوو په هیله!

په درنښت

څېړنپوه دکتور عبدالظاهر شکېب

د علومو اکاډمي رئیس

لیکلــړ

عنوان مخ

د لاربنود استاد نظر / پوهاند محمد رحیم الهام ....أ
تقریظ / پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار .... د
تقریظ / پوهندوی نور احمد شاکر ....ز
لومړنۍ خبرې..۱
مقدمه (پروالي) ٤

لومړی څپرکی

د پشه یانو پېژندګلوي ۹

دویم څپرکی

د پشه یانو جغرافیایي موقعیت..............۱۵

درېیم څپرکی

د پشه یانو پر عمومي ژوند تحلیلي څېړنه...........۲۳

څلورم څپرکی

د پشه یي ژبې د ادبیاتو معرفي ٥۱

الف- د پشه یي ادب منثوره برخه ٥۲
۱- کیسه...٥۳
۲- متلونه ۸٦
۳- معماګانې ۹٦
ب- د پشه ادب د نظم او شعر برخه ۱۰۱
لومړي: د پشه یي ژبې خاص نظمي او شعري قالبونه...........۱۰۲
۱- وړنا (wəṛnā)...۱۰۲

٣- واچونه ١١٦
٣- حماسي داستانونه ١٢٦
٣- ټوکري بدلې ١٣٨
۴- لموي يا خمېوي بدلې ١٤٤
۵- شاعري بدلې ١٥٢
دويم: له ګاونډيو ژبو سره مشترک نظمونه ١٧٧
١- غزل ١٧٨
٢- رباعي ١٨٢
٣- مثنوي ١٨٥
۴- مربع ١٩٢
۵- مستزاد ١٩٧
٦- ترکيب بند ٢٠٠
٧- چاربيته ٢٠٦
٨- بګتۍ ٢١٢
٩- نوی شعر يا آزاد شعر ٢١٥

پنځم څپرکی

د پشه يي ادب تاريخي دورې او د ځينو شاعرانو پېژندګلوي . ٢٢٢
اول: د پشه يي ادب پر تاريخي دورو لنډې خبرې........................... ٢٢١
دويم: د ځينو پشه يي شاعرانو پېژندګلوي: ٢٢٥
١- ارماني محمد عيسی ٢٢٥
٢- عبدالعزيز پرهېز ٢٢٦
٣- تګابی مجاور ٢٢٦
۴- تميل پوهنمل نورمحمد غمجن ٢٢٦

٥- حسين خان ۲۲۸
٦- ډلمير ۲۲۹
٧- شېرالله ۲۲۹
٨- عبدالرحيم ۲۳۰
٩- عبدالقدوس پرهېز ۲۳۱
١٠- ملا نيمبولا ۲۳۲
١١- مېتر ۲۳۲
١٢- ميرالله ۲۳۳
١٣- ميرمحمد ۲۳۳

د اصطلاحاتو او اعلامو فهرست

لومړی: اصطلاحات ۲۳۵
دويم: اعلام ۲٤۲
الف- د اشخاصو نومونه ۲٤۲
ب- اماکن (د ځايونو نومونه) ۲٤٥
مأخذونه ۲٥۹

د لاربښود استاد نظر

زه د پوهنمل نورمحمد غمجن د لاربښود استاد په توګه د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي د پښتو څانګې په تصویب وګمارل شوم، چې ده لره د (پشه ژبې د ادبیاتو د تاریخ) په لیکلو د پوهندوی رتبې ته د جګېدو له پاره مرسته وکړم.

۱- پوهنمل غجمن د پشه يي ادبياتو په باره کې د لومړي ځل له پاره دغه جامع اثر ليکلی دی.

۲- هغه آثار چې مخکې د پشه يي ژبې په باره کې د اروپايي او نورو خارجي پوهانو له خوا منځ ته راغلي دي د کتاب په پای مخونو کې فهرست شوي دي، چې د عناوينو شمېر يې ۴۰ ته رسېږي. ده ددغو مراجعو لنډه غوندې معرفي او ارزيابي هم کړې ده چې د پشه يي ژبې او ادب د څېړونکو دپاره ګټوره ده او پخپله غجمن هم له ځينو څخه په خپل اثر کې استفادې کړې دي.

۳- له دغو منابعو او آثارو څخه علاوه، پوهنمل غمجن د خپل اثر په متن کې له ۳۸ داخلي آثارو څخه د مأخذونو په توګه استفاده کړې ده، چې زياتره يې معياري علمي کتابونه او مقالې دي او يوه برخه يې ناچاپ ياداشتونه دي.

۴- په همدې توګه پوهنمل غجمن د (انفارمنت) له مېتود څخه هم د شعرونو او کيسو په راغونډولو کې استفاده کړې ده، چې د ستاينې وړ ده.

نو ويلای شو چې پوهنمل غجمن د خپل اثر په ليکلو کې، چې مورنۍ ژبه يې هم پشه يي ده، پر منابعو او مراجعو باندې پوره احتوا لري او ژوره علمي څېړنه يې پرې کړې ده.

۵- د پوهنمل غجمن اثر دغه لاندې عمده برخې لري:

الف: لومړنۍ خبرې او مقدمه، د پشه يي مليت او ژبې پېژندگلوي، د پشه يانو جغرافيايي موقعيت، د پشه يانو پر عمومي ژوند تحليلي څېړنه، د پشه يي ژبې او ادبياتو معرفي، د منظومې او منثورې برخې او د هغو د فورمونو ډولونه او خاص او عام قالبونه، د پشه يي ادبياتو تاريخي دورې او د ځينو شاعرانو لنډه پېژندگلوي، ده د پشه يانو د جغرافيايي موقعيت په برخه کې مفصله څېړنه کړې او يوه نقشه يې هم راوړې ده، چې د پشه يي ژبو خلکو هستوګن ځايونه څرګندوي.

په اقتصادي او اجتماعي برخو کې د دوی طبقاتي رغبت او په دغه ساختمان کې د بېلابېلو قشرونو اجتماعي موقف يې څېړلی او د ويدي له دورې سره يې پرتله کړی دی. دغه برخې زمونږ په ادب څېړنه کې د مېتودولوژۍ له پلوه پوره نوی والی لري او دده کار د ستايلو وړ دی.

له کيسو، شعرونو، معماګانو او نورو ادبي قالبونو سره يې د اصلي مېتودونو په څنګ کې فونميک ضبط او ثبت ترسره کړی، چې لوستونکو سره په تلفظ کې پوره مرسته کوي.

په هندو اروپايي ژبو کې د پشه يي ژبې د دريځ په باب پوهان بېلابېلې نظريې لري. غمجن هڅه کړې ده چې دغه ژبه په دارديک ژبو کې د پراکريتونو له بقاياوو څخه وګڼي(مارګن شترن) د ناروېژي ژبپوهان هم دغه نظريه څرګنده کړې او زه پخپله هم دغه نظر لرم او دده د نتيجه ګيرۍ تاييد کوم.

ددې کتاب يوه بله ښېګڼه داده چې د اشخاصو، ځايونو او نورو اصطلاحاتو يو فهرست هم لري.

د پشه يانو د اقتصادي، ټولنيز رغبت او موقفونو په باب کې غمجن

او ما دواړو له احتیاط څخه کار اخیستی دی او قاطع حکمونه مو د طبقاتی رغښت پر بناء باندې نه دی کړی او زیاتره مو د (گروپ) او (قشر) اصطلاحات ځکه استعمال کړي دي چې پشه یان زیاتره قبیلوي ژوند لري او اجتماعي موقفونه هلته له وینې، سیالتوب، اصلیتوب او داسې نورو معیارونو پر بناء باندې ولاړ دي.

په پای کې زه په جرأت سره وایم چې دغه اثر یو خو لومړنی کوښښ دی چې د پشه یانو د ادبیاتو په باب هر اړخیره او د نوې څېړندود پر بناء باندې تحقیق شوی دی او بله دا چې دغه علمي کار د نورو ورونو ملیتونو د څېړونکو او پوهانو له پاره هم د نمونې په توگه لاره اواروي، چې باید د افغانستان د نورو ملیتونو د ژبو، ادبیاتو او عمومي کلتور په برخه کې په مختلفو نومونو سرته ورسېږي.

په پای کې زه دغه اثر یو نوی علمي ـ تحقیقي اثر بولم او د پوهنملی له رتبې څخه یې د محترم غمجن د پوهندوی رتبې ته د جگېدو له پاره وړ گڼم او سپارښتنه کوم چې دغه کتاب دې ژر تر ژره چاپ شي.

پوهاند محمد رحیم الهام

لارښود استاد

تقريظ

د افغانستان ديموكراتيک جمهوريت د اساسي اصولو سره سم، چې د ټولـو ورونـو مليتونـو د ژبـې، ادب او ټـول فرهنـګ د ودې او پرمختيـا ټينګ ملاتړ په کې شـوی دی او د ټولـو حقـوق مسـاوي او برابـر اعـلان شوي دي، په همدې دليل د پښتو څانګې استادانو هم دا پرېکـړه وکـړه چې د افغانستان د ادبياتو تاريخ په مضمون کې چې هغه ددې هېواد د ټولو ورونو مليتونو د ادبياتو تاريخ دی، د پشه يي ژبې د ادبياتو پر تاريخ هم کار وشي، څکه (پښتو ـ دري) اوزبکي او نـورو کـې تـر يـوې انـدازې کار شوی دی.

ددغه کار د ترسره کېدو لپاره يـې د پښـتو څـانګې تکـړه او زيـارکښ استاد (پوهنمل نورمحمد غمجن) ته دا وظيفه ورکـړه چـې د يـوه پشـه يي ژبې په توګه د خپلو دغو غريبو هېوادوالو(پشه يـانو) د ژبـې ادبيـات راټول کړي، چې د افغانستان د ادبياتو تاريخ نور هم پسې بشپړ شي.

مـوږ پـوهېږو چـې پشـه يـان او د دوی ژبـه د دې هېـواد لـه لرغونـو اوسېدونکو څخه دي، چې د تاريخ پـه اوږدو کـې يـې اوږه پـه اوږه ددې هېواد له نورو ورونو اوسېدونکو سره په اقتصادي، اجتماعي، سياسي او فرهنګي مسايلو کې پوره ونډه اخيستې ده او اخلي يې. نو هرومرو يې د هېواد د اولسي تاريخ او ادب مهمې او په زړه پورې برخې هـم پـه خپـل ليکنـي او ګړنـي ادب کې په بېلابېلو بڼو څانګړې کړې دي.

څرنګه چې پوهنمل غمجن له (۱۵) کالو راهيسې د پشه يـانو ژبـه، ادب، تاريخ او فرهنګ علمي او تحقيقـي کارونـه تـرسره کـړي دي او پـه دې برخه کې يې (کتابونـه، رسـالې، مقـالې) او نـورې تحقيقـي ليکنـې کړې دي، موجوده اثر يې چې د (افغانستان د ادبياتو تاريخ پـه لـړ کـې

«د پشه يي ژبې د ادبياتو تاريخ») نومېږي، يو له هغو سترو او مهمو علمي او تحقيقي بکرو آثارو څخه دی چې زموږ په هېواد کې رامنځ ته کېږي.

دغه اثر چې څه زيات په (۳۳۱) مخونو کې ليکل شوی دی، د څېړنې او ليکنې د اصولو له مخې لاندې ګټورې او مهمې علمي ښکلاوې لري:

۱- د کتاب اصلي څېړنه په پښتو ژبه ډېره روانه او عام فهمه ترسره شوې ده.

۲- د خپلو خبرو د اثبات لپاره پشه يي(منثور) او (منظوم) متون د هرې موضوع لپاره راوړل شوي دي.

۳- پشه يي متنونه يې په فونيميکي الفبا هم ليکلي دي.

۴- د پشه يي ژبې د ادبياتو تاريخ په علمي مېتود د نړۍ د مترقي ليکنو پر معيارونو شنل شوي دي، ځکه چې د هر متن شننه او ارزونه (ارزيابي) د موضوع شکل او هنر له پلوه په ښه توګه شوې ده.

۵- ټول پشه يي متنونه يې په روانه او ساده پښتو هم ژباړلي دي.

٦- د پشه يي ژبې د ادبياتو تاريخ يې د نورو ژبو په څېر د تذکرة الشعراء په توګه نه دي ليکلي، بلکې د پشه يي ژبې خاص او عام ادبي قالبونه يې په نظم او نثر کې جلا جلا راوړي دي. پر دې سربېره چې په دې اثر کې د پشه يانو، د دوی د ژبې محيط او ادب په باب ګټور مطالب او د دوی د ژوند پر اقتصادي، اجتماعي، سياسي، فکري او فرهنګي اړخونو علمي کار شوی دی. ژبنې جدلونه او د پشه يي ژبو ګړنۍ سيمه هم ښودله شوې ده. په دې اثر کې ټولې خبرې مستندې او علمي څېړلې شوي دي. په پای کې نومونو (اصطلاحاتو) او

نوملیکونه، مأخذونه او د پشه یانو په باره کې د ځینو مهمو خارجي پوهانو کارونه هم مشرح راوړل شوي دي.

دغه علمي او تحقیقي اثر واقعاً ابتکاري او زموږ د گران هېواد د فرهنگ په وده او پراختیا کې مترقي کار دی. زه د ښاغلي پوهنمل غمجن دغه اثر د پوهندوی علمي پوړۍ ته د لوړېدو لپاره وړ گڼم او هیله کوم چې دا کتاب دې چاپ شي، چې زموږ نور هېوادوال هم د پشه یي ژبې د ادبیاتو او فرهنگ په باره کې معلومات تر لاسه کړي.

بریالي اوسئ

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار

د پښتو څانگې مشر

تقریظ

د ژبو او ادبیاتو پوهنځي محترم ریاست ته!

د ۲۰/ ۲/ ۱۳۶۱ نېټې د استعلام په ملتیا، چې مو د محترم استاد نورمحمد عمجن یو کتاب(د پشه یي ژبې د ادبیاتو تاریخ) په نامه د ارزیابۍ او د نظریې د غوښتلو لپاره رالېږلی و، راورسېد او خپله نظریه په لاندې ډول وړاندې کوم:

د پشه یي ژبې د ادبیاتو تاریخ یو علمي ـ تحقیقي او بکر اثر دی، چې په هغه کې د پشه یي ژبې او د هغې د ادب او هم د هغې د ویونکو د ژوندانه په بېلو بېلو اړخونو کې ښه په زړه پورې معلومات وړاندې شوي دي. په دې کتاب کې چې په (۳۳۱) مخونو او پنځو فصلونو کې لیکل شوی دی لومړی په داردي ژبو کې د پشه یي ژبې دریځ، د پشه یانو جغرافیایي سیمې او د هغوی د اوسېدونکو شمېر او بیا د هغوی پر اجتماعي او اقتصادي ژوند باندې علمي او تحلیلي څېړنې شوي دي. وروسته د پشه یي ژبې د نثر پر څرنګوالي او هغه موضوعات چې پشه یي منثور ادب یې په عمومي ډول سره احتوا کوي د نمونو د راوړلو په ترڅ کې څېړل شوي او بیان شوي دي. تر نثر وروسته د پشه یي ژبې د نظم او شعر په برخه کې لومړی د پشه یي ژبې خاص نظمي او شعر قالبونه او وروسته بیا له نورو ژبو سره مشترک نظمونه، لکه: غزل، رباعي، مثنوي، چاربیتي او داسې نور د نمونې پر اساس په علمي ډول سره تر تحلیل او څېړنې لاندې نیول شوي دي او په دې برخه کې یې ډېر زیار ایستلی دی، چې د هغه بېل بېل اړخونه په ښه علمي توګه سره وڅېړي. د کتاب په وروستۍ برخه کې د پشه یي ژبې ځینې شاعران معرفي شوي دي. وروسته د پشه یانو په باره کې د خارجي

مأخدونو فهرست راغلی دی چې شمېر یې ٤٠ ته رسېږي.

غمجن صاحب ددغه علمي اثر د ليکلو تر عهدې په ښه توګه وتلی دی. برسېره پر نوموړي اثر غمجن صاحب د څو کلونو راپه دې خوا د پشه يي ژبې او پشه يي ټولنې د معرفي لپاره نور په زړه پورې تحقيقي او علمي آثار هم لري، چې ددغه کتاب په پای کې يې لست راغلی دی، چې په دې باره کې د خپلې او خپلې ټولنې لپاره ښه ګټور او د قدر وړ معلومات وړاندې کوي.

محترم استاد پوهنمل غمجن پخپلو تدريسي مکلفيتونو کې هم ډېر موفق دی او خپلې علمي دندې په ډېره مينه سره سرته رسوي. زه ورته دغه علمي اثر د پوهنملۍ له رتبې څخه د پوهندوي علمي رتبې ته کافي، ګټور او د منلو وړ بولم. هيله ده چې صلاحيت لرونکي مقامات ددغه علمي ترفيع منظوره کړي او ده ته د نورو ډېرو برياليتوبونو هيله کوم.

په درناوي

پوهندوی نور احمد شاکر

لومړنی خبرې

اوس د هېـواد د وړو ملیتونـو پـه ژبـو اخبارونـه، درسي او تحقیقـي کتابونه او هم د دوی په ژبو راډیو یي او تلویزیوني نشرات کېږي.

په پشه یي ژبه او ادب کې هم ډېر تحقیقي مطالب د هېواد په جراېدو کې نشـر شوي دي او نشر-ېږي. د دولـت د ملـي او کلتـوري پالیسـۍ سره سم په نشراتي اورګانونو کې د پشه یي ژبې او فرهنګ د ودې اوتکامل لپاره تحقیقـي او نشریـاتي څـانګې د اطلاعـاتو او کلتـور پـه وزرات، د علومـو پـه اکاډمۍ، په راډیو تلویزیون کې پشه یي څانګې همدا اوس فعـالې دي، پـه دې ژبه کې ژبنۍ او ادبي څېړنې په چټکۍ سره رواني دي. ما په همـدې دلیل په (۱۳۵۸هـ. ش) کال کې د پښتو او پشه یي ژبې ګرامري نژدېوالی تر عنوان لاندې د پوهنملۍ علمي رتبـې تـه تېـزس ولیکـه او پـه (۱۳۵۷هـ ش) کال کې مې د (پشه یـي پښـتو لـس زریـز قـاموس) تحقیقـي پـروژه د کابل پوهنتون د علمي څېړنو له مرکز څخه واخیسته، چې اوس ور تسلیمه شوې ده او تر لاس لاندې اثر د (پشه یي ژبې د ادبیـاتو تـاریخ) هـم یـو لـه هغـو کـارونو څخـه دی چـې د دولـت د ملـي پالیسـۍ او د ګـران هېـواد افغانستان د ادبیاتو د تاریخ د یو جزء د پوره کولو په خاطر ولیکل شو، چـې د پوهندوي علمي ترفیع لپاره وړاندې شي.

په دې اثر کې کوشش شوی دی چې ټولې خبرې مستندې او مـوثقې وي. ځکه چې دا په پشه یي ادب کـې لـومړنی اثـر دی، پـه همـدې دلیـل هڅه شوې ده، چې نـه یـواځې املایـي او انشـایي غلطـۍ ونـه شي، بلکـې کوښښ شوی دی چې د پشه یي ژبې او ادب، د فولکلور فرهنګـي اصـالت او میراث په ډېره امانت دارۍ ګرانو لوستونکو ته وړاندې شي.

ما د خپل اثر په لیکلو کې تقریباً (درې) ژبې په کار اچولي دي، پـه

دې معنا چې اصل اثر په پښتو ملي او رسمي ژبه ليکل شـوی دی او د خپلو خبرو او مطالبو د اثبات لپاره(پشه يي) منثور يا منظوم کلام راوړل شوی دی او ددې لپاره چې غير پشـه يـي لوسـتونکي او څېړونکـي هـم پرې پوه شي، بشه يي متون په هغې فونيميکي الفبـا هـم ليکـل شـوي دي چې په افغانستان کې په رسمي توګه منلی شوې ده، ټول پشه يـي متون (نثر او نظم) په پښتو ژبه معنا او ژباړل شـوي دي، پـه ژباړنـه کـې هم ډېر کوښښ شـوی دی چـې د مـتن اصـلي موضـوع وسـاتلی شي او پښتو عبارتونه هم روان او د پوهې وړ وي، کله کله داسې هم شـوي دي چې ځينو ځايونه تفسير شوی دی چې هغه عبارات په داسې (   ) قوسونو کې نيول شوي دي.

د خپلو خبرو لپاره مې مأخذونه پـه لمـن ليکونـو کـې لـيکلي دي، د کتاب په پای کې مې دمستشرقينو او خارجي پوهانو او نورو ټولو پوهانو آثار په مفصل ډول راوړوي دي.

زه د خپل پياوړي لارښود استاد(پوهاند محمد رحيم الهـام صـاحب) څخه ډېره مننه کوم چـې بـه وار وار يـې زمـا سره ددې اثـر پـه ترتيـب او لارښوونه کې ډېر ربړونه او زيارونه وګالل، حتی په ساعتونو يې ماته غـوږ ونيو او ما به ورته خپل يادښتونه لوستل او ده به صحيح کول.

دغه اثر که د علمي مېتود له مخې کوم ښه والی لري هغه د همدې پياوړي پوهاند د لارښودنې محصول دی، ځکه ده وويل چې« د ادبيـاتو تاريخ بايد د نثر او نظم دواړو برخو کې يا بايد د شکل او قالب له مخـې يعنې، د Form په لحاظ کټګوري شي او بيا تحليل او ارزيابي شي او يا بايد د Theme يعنې موضوعاتو له مخې تحليل او ارزيابي شي او که نـه د نورو ژبو په عنعنوي مېتود به تذکرة الشعراء ورڅخه جوړ شي».

نو په همدې دلیل لومړی د پشه یي ژبې د ادبیاتو په تاریخ کې د ګړني او لیکني ادب هغه مواد راجمع شول، چې ممکن وو او په لاس راغلل، بیا په (نظم او نثر) وویل شول، چې لومړی د نثري فورمونو مثالونه راوړل شوي او د محتوی او هنري ارزښت له پلوه تحلیل او ارزیابي شوي دي او ورپسې د نظم برخه په دوو برخو ویشله شوې ده، چې پشه یي خاص فورم او مشترک فورم یې دواړه په علمي مېتود برابر د محتوی او هنري ارزښتونو او ټولنیزو ماهیتونو سره تحلیل او ارزیابي شوي دي. دغه اثر چې (۵) فصله لري په سر کې مقدمه او په پای کې له مأخذونو سربېره د اصطلاحاتو او د اعلامو فهرست او د ځینو شاعرانو معرفي هم لري ټول(۲٤۳) مخونه دي.[۱]

زه د خپل دغه کار له پیل څخه تر پایه پورې د پوهاند الهام صاحب له لارښوونو مستفید شوی یم، همدارنګه د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي رئیس پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار او د پښتو څانګې پیاوړو استادانو پوهنمل جلال الدین او پوهنیار بایزید اڅک له لارښوونو او مرستو څخه ډېره مننه کوم.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ مشاور پوهاند عبدالشکور رشاد صاحب هم ماته تل د خپلو نېکو او علمي مشورو تحقیقي لارښوونې کړي دي. د دوی د عمر اوږدوالی غواړم. له ښاغلي (؟) څخه، چې ددې اثر په ټایپ کې یې ډېر زحمت ګاللی دی هم ډېره مننه کوم.

بریالی اوسئ

پوهنمل نورمحمد غمجن

[۱] د پشه یي ژبې د ویونکو یوه تقریبي نقشه، چې نور قومونه او ملیتونه هم ورسره لږ او ډېر اوسېږي، د مارګن سټېرن له کتاب(د پشه یي ژبې ګرامر) څخه د جغرافیایي موقعیت په فصل کې او د پشه یي ژبې موقف د یو جدول په طرز کې د ژبې د معرفي په فصل کې راوړل شوي دي.

مقدمه (پروالي)

افغانستان زموږ د ګران هېواد نوم دی، دغه لرغونی او تاریخي هېواد، چې د آسیا په زړه کې له خپل ستراتېژیک جغرافیایي موقعیت سره، یعنې د منځنی آسیا، فارس او هند په مینځ کې واقع دی، له بحر څخه (   ) لوړ واقع دی چې د طول البلد مساحت (   ) کیلـــــومتره مربع دی او د (۱۳۵۷هـ ش) کال د احصائیې له مخې(   ) نفـــوس لري او په مجموعي ډول تقریباً (۳۵) لویې او وړې ژبې پکې ویلی کېږي، تر ټولو ژبو څخه یې ډېره، یعنې د اکثریت ژبه د پښتو ژبه ده او نورې ژبې پکې په دې ډول دي: (دري، پشه یي، بلوچي، کاتي، اشکوښي، پراسوني، وایګلي، اوزبکي، ترکمني، اویغوري، شغني، سنګلېچي، واخي، موري(مروي)، جټي،زېباکي، سریقولي، تیراهي، قرغزي، پنجابي، عربي، ګواربتي، ګوجري، اشکاشمي، چترالي، ګندهاري، منجي او نورې ژبې دي. دې هېواد د تاریخ په اوږدو کې یا په خپل اته زره کلن تاریخ کې ډول ډول(اقتصادي، اجتماعي، سیاسي، فکري، ادبي او هنري بدلونونه او اوښتونونه په هره مشخصه تاریخي دوره کې د همغې تاریخي دورې د مادي او معنوي اصولو او شرایطو سره سم لیدلي دي او ویني به یې.

لکه څنګه چې زموږ د ګران هېواد جغرافیایي جوړښت او موقعیت مهم دی، اقلیمي حالات یې هم افراط او تفریط لري، د غسې هم په دې هېواد کې د بېلابېلو نژادونو او ژبو اوسېدونکو ددې هېواد ټولنه هم په اجتماعي لحاظ له غیر متشابه ترکیب سره مخ کړې ده، خو بیا هم د یو مشترک او واحد افغاني فرهنګ لرونکی دی او ټول اوسېدونکي یې ډېر مشابه کلتوري او فرهنګي ګډ میراثونه هم لري او دا هغه برجسته او

نـه ماتېـدونکي خصوصـيات او مميـزات دي چـې زمـوږ د هېـواد ټـول اوسېدونکي، که څه هم تېرو فاسدو رژيمونو او د غرونو او سيندو سره يـو له بله لرې ساتلي دي، ټول د انسـانيت او افغانيـت پـه پـړي سره تـړلي دي او لکه څنګه چې په يو واحد هېواد کې ژوند کوي او ددې هېواد له اوبــو، خــاورې او هــوا څخــه ګــډه اســتفاده کــوي دغســې هــم مشترک(اقتصاد، سياست، ادب او هنر، تـاريخ او کلتـور) لـري، نـو کلـه چې موږ وايو د افغانستان اقتصـاد، يعنـې د ټولـو اوسـېدونکو د ژوندانـه سطحه او کله چې وايو افغاني ټولنه، يعنـې د ټولـو اوسـېدونکو ټولنـه او کله چې د افغانستان د تاريخ او ادب بحث رامينځ ته کـوو، پـه واقعيـت کې د ټولو خلکو او پرګنو د تاريخ او ادب موضوع ده.

موږ په مطلق ځـانګړي او جـلا توګـه نـه شـو کـولای چـې د پښـتنو، تاجکو، پشه يانو... او نورو پـر تـاريخ او کلتـور خـاص بحـث وکـړو، ځکـه دلته د ټولو قومونو، قبايلو او ورونو مليتونو، تاريخ او کلتور يو له بـل سره تاريخي او کلتوري اړيکي لري، کله کـه د موضـوع د اسـانۍ او د کـار د روانۍ په خاطر د کوم ورور مليـت او يـا قـوم تـاريخ او کلتـور تـر خاصـې څېړنــې او ګروېږنــې لانــدې نيســو، پــه حقيقــت کــې دا هــم د ټــول افغانستان او د افغاني ټولنې د تاريخي او کلتوري څېړنې جـز بولـو او د هغو مشخصو شرايطو په رڼا کې يې مطالعـه کـوو چـې پـه ټولـه افغـاني جامعه کې د ټولو اوسېدونکو پر ژوند حکمفرما وي، البته پـه عـين حـال کــې د همغــه قــوم يــا ورور مليــت خپــل داخــلي کلتــوري او تــاريخي خصوصيات او مميزات هم په نظر کې نيسو، تر څو څېړنه او تحقيق پـه پوره ډول د همغې ټولنې او يا ټولنيزې ډلې هر اړخيزه څرګندونه وکړي.

تر لاس لاندې اثر(د پشه يي ژبې د ادبيـاتو تـاريخ) نـومېږي چـې د

ټول افغانستان د ادبیاتو د تاریخ یوه برخه ده. څرنګه چې د زرونو کلونو را په دې خوا پښه یان هم په افغاني جامعه کې د نورو ورونو ملیتونو سره اوږه په اوږه ژوند کوي او د ټولو اقتصادي، سیاسي، اجتماعي، فرهنګي او هډول نورو تغیراتو، تحولاتو او اوښتونونو ته یې په ګډه اوږې ورکړي دي، نو حتماً یې پخپله ژبه او ادب ددغو (اقتصادي، اجتماعي، سیاسي او فرهنګي) تحولاتو، واقعیتونو او پېښو تاثیرات په شفاهي او یا تحریري منثور او منظوم ادب کې لږ او ډېر ثبت کړې دي، څرنګه چې د پښه یي ملیت د ژبې او ادبي تاریخ برخه تر اوسه پورې نه ده څېړل شوې او هم کېدای شي چې د افغاني تاریخ ځینې تیارې برخې ددې ژبې د ادبي تاریخي په څېړلو سره څرګندې شي، نو ما د یو پښه یي ژبې په حیث لازمه وګڼله چې د خپلې علمي ترفیع موضوع(د افغانستان د ادبیاتو تاریخ) د پښه یي ژبې د ادب برخه وڅېړم، دغه موضوع تر ټولو لومړی د پښتو څانګې د پیاوړو استادانو علمي مجلس ته وړاندې شوه، هغوی د رایو په اتفاق تاییده کړه او ماته یې د څېړنې لپاره اجازه راکړه او په دې څېړنه کې یې راته(پوهاند الهام) د لارښود استاد په توګه تعین کړ.

د تحقیق او علمي مسایلو د څېړنې له اصولو سره سم د خپل کار د طرحې پلان محترم استاد پوهاند الهام صاحب ته د فهرست په توګه وړاندې کړ او د هغوی د لازمو لارښوونو څخه وروسته مې خپل تحقیق پیل کړ.

په دې څېړنه کې په عمومي ډول کوشش شوی دی چې د پښه یي زیارکښه ملیت او غریبو پښه یانو د (محیط، ژبې، ادب، تاریخ او کلتور) په باره کې ګرانو هېوادوالو او نورو لوستونکو ته لنډ، مګر جامع

معلوماتونه وړاندې کړم او په خاصه توګه پر پشه يي ادب څېړنه شوې ده، تر څو د افغانستان د ادبياتو د تاريخ ځينې تياره ګوټونه روښانه شي.

څرنګه چې ژبه يوه اجتماعي پديده او د انساني ټولنې د ارتباط تر ټولو مهمه وسيله ده او د ادبي آثارو د توليد واسطه ژبه ده او دا هغه انساني هنر دی چې د انساني ژوند واقعيتونه ښکلوي، نو په همدې دليل د پشه يي ادب برخه هم تر څېړنې لاندې ونيول شوه، تر څو د پشه يانو ورونو په ادبياتو او د دوی پخپله برخه کې تر کومې اندازې پورې خپله ونډه ترسره کړې ده، هيله ده چې دا کار د مقدماتي کار په توګه وبلل شي او په راتلونکي کې به نورې علمي او دقيقې څېړنې هم وړاندې شي او ما په دې اثر کې لاندې موضوعات په (۴) فصلونو کې څېړلي دي:

لومړی يوه سريزه لري، ورپسې د پشه يانو پېژندګلوي، جغرافيايي موقعيت او بيا د پشه يانو پرعمومي ژوند(اقتصادي، اجتماعي، سياسي او فکري) حالتونو ژوره تحليلي څېړنه شوې ده، ورپسې مې پشه يي ژبه معرفي کړې او د هغې دريځ مې به شرقي آريايي ژبو کې د يوه جدول په ترڅ کې ښودلی دی، بيا مې د پشه يي ژبې پر عمومي ادبياتو خبرې کړي دي او هغه مې څېړلې او معرفي کړي دي او د ددې اصلي بڼې، يعنې خاصې پشه يي بڼې او له نورو ژبو سره د ګډو ادبياتو فورمونه ښودلي دي، بيا مې د پشه يي ادب هنري بڼه او ورپسې د پشه يي ادب تاريخي اهميت روښانه کړی دی، بيا مې هڅه کړې ده چې د پشه يي ژبې او ادب متقابل تاثيرونه له ګاونډيو ژبو سره تر يوې اندازې پورې څرګند کړم، په پای کې ډېره عمده موضوع د پشه يي ادب د ګړني

ادب په مرسته د پښه يي ژبې د ادبياتو خاصې بڼې او د ليکنــي ادب د ځينو شاعرانو او ليکوالانو معرفي او د کلام نمونې په مستند ډول راوړم.

البته زما څېړنه په علمي مېتود ولاړه ده، ځکه چې د کتـاب لـه پيـل څخه تر پايه پورې مې ټول پښه يي عبارتونه په (فـونيميکي الفبـی) لـه پښـتو ترجمـې سره د لوسـتونکو د اسـاني لپـاره وړانـدې کـړي دي، پـه خاصو پښه يي اشعارو کې چې ځيني برخې، لکـه(حماسي داسـتانونه) او نور قبل اسلامي وو، هغو ته هم په تاريخي لحاظ اشاره شـوې ده، دا اثـر پـه تـاريخي او ادبي لحـاظ لـومړنی اثـر دی او زمـا پـه مخکـې ډېـر خنډونه و چې لوستونکو ته نه معلومېږي، خو هغه وخت به زما مشکلات ښه درک کړي چې دوی هم له همداسې يو کار سره مقابـل او مخـامخ شي.

په هر صورت زما کار په سر کې يو فهرست او په پـای کـې مأخذونـه هم لري، چې د زياتو معلوماتو لپـاره گـران لوسـتونکي کـولی شي هغـه وگوري.

څرنگه چې زما دا کار لومړنی اثر دی او د پښه يي د ادبياتو د تـاريخ د تاداو حيثيت لري، نو حتماً به ډېـرې نيمگړتيـاوې ولـري، نـو هيلـه ده چې محترم پوهان ددې پر ځای چې ما ملامت کړي، د هغوی د اصلاح او تکميل لپاره يا ما خبر کړي او يا پخپله اقدام وکړي او که زه نـه وم نـو له دوی څخـه بيـا هـم هيلـه کـوم چـې مـا پـه بـدو يـاد نـه کـړي او زمـا نيمگړتياوې سمې کړي، چې همدا زما د روح د خوښی باعث کېږي.

په مينه

پوهنمل غمجن